

Oleksandr Hnatovych Lototsky's Struggle with His Own and Others for the Autocephaly of the Ukrainian Church

UDC: 94:329

DOI: <https://doi.org/10.15421/172428>**Bondar Serhii**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0003-2844-3914>, s19021987@gmail.com*Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. Ukrainian church construction, which began in the first half of the 20th century, has not lost its relevance even today. Deep internal psychological and social prerequisites are still important today.

The purpose of the article is to reveal the role and views of Oleksandr Hnatovych Lototskyi on Ukrainian church construction during the First National Liberation Struggle. Oleksandr Hnatovych focuses the attention of the Ukrainian church movement precisely on the acquisition of autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church. His activity is filled with the need for national church formation, and therefore the creation of a national autocephalous Orthodox Church in Ukraine.

The results. Oleksandr Hnatovych Lototsky is a systematic and consistent statesman whose goal was the development of the Ukrainian autocephalous Orthodox Church. It was independent in its administration from the Russian or from any other autocephalous church.

Conclusions. Due to the circumstances in which the Ukrainian national state formations of the first half of the 20th century found themselves, the success of their ecclesiastical intentions was directly dependent on the state-building processes and the ability of these states to fight for their independence and recognition by other states. The recognition of the Ukrainian church became a hostage to the success and recognition of Ukrainian state entities from foreign countries on the one hand, and on the other - the reluctance of the episcopate to establish national church structures.

Keywords: Oleksandr Lototsky, Simon Petliura, Volodymyr Vynnychenko, Mykhailo Hrushevsky, Autocephalous Church, Orthodox Church, Ukrainian State, Directory of the Ukrainian People's Republic, Ukrainian People's Republic

Боротьба Олександра Гнатовича Лотоцького зі своїми та чужими за автокефалію української церкви

Бондар Сергій*Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)*

Анотація

Актуальність. Українське церковне будівництво, що взяло своїм початком першу половину ХХ століття, не втратило свою актуальність і в сьогоденні. Глибокі внутрішньо-психологічні та соціальні передумови важливі і по сьогоднішній день.

Метою статті є розкриття ролі та поглядів Олександра Гнатовича Лотоцького на українське церковне будівництво часів Перших національно-визвольних змагань. Олександр Гнатович фокусує увагу українського церковного руху саме на здобутті автокефалії української православної церкви. Його діяльність сповнена необхідністю національного церковного становлення, а отже створення національної автокефальної православної церкви в Україні.

Результати. Олександр Гнатович Лотоцький є системним та послідовним державним діячем метою діяльності якого була розбудова української автокефальної православної церкви. Він був незалежним у своєму управлінні від російської чи від будь-якої іншої автокефальної церкви.

Висновки. У зв'язку з обставинами, в яких опинилися українські національні державні утворення першої половини ХХ століття, успіх їх церковних намірів потрапляв в пряму залежність від державотворчих процесів і здатності цих держав до боротьби за їх самостійність і визнання з боку інших держав. Визнання української церкви ставало заручником успіху та визнання українських державних утворень від іноземних держав з одного боку, а з іншого – небажання єпископату становлення автокефальної української православної церкви. До того ж і Константинопольський патріархат мав свою гру, оскільки ситуація церковної невизначеності на теренах колишньої Російської імперії надавала йому можливості проявити свою роль як Вселенського патріархату, виконуючи роль посередника та арбітра між різними таборами.

Ключові слова: Олександр Лотоцький, Симон Петлюра, Володимир Винниченко, Михайло Грушевський, Автокефальна церква, Православна церква, Українська Держава, Директорія УНР, Українська Народна Республіка

Стаття надійшла / Article arrived: 08.03.2024

Схвалено до друку / Accepted: 25.04.2024

Вступ.

Українське церковне будівництво потрапляло в пряму залежність від тих процесів, що ставали фундаментом українського державного будівництва. Власне в українському церковному будівництві утверджувався принцип: у незалежній та визнаній державі має існувати автокефальна церква. У відповідності до цього успіхи національного будівництва становили підвалини до розвитку та утвердження української церкви, а їх поразка вела до повного нівелювання успіхів у церковних процесах.

Такий стан речей свідчив з одного боку про всенародний та національно-обумовлений процес церковної розбудови, а з іншого боку приреченість українського церковного руху відтворювати шлях національного становлення українських державних утворень з їхніми проблемами та невизначеностями, і, подібно до того як окремі державні діячі впливали на долю Української Народної Республіки та Української Держави, окремі діячі українського церковного руху задавали вектор українського національного церковного будівництва. Особливе місце в ньому займав Олександр Гнатюк Лотоцький, який впродовж усього періоду перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років послідовно відстоював ідею необхідності автокефалії української православної церкви.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Широкі панорамні уявлення про церковні процеси і ставлення до церковного питання з боку українських державних утворень, які відбувалися в добу перших національно-визвольних змагань народу 1917 – 1920 років, дають насамперед праці Дмитра Дорошенка «Історія України 1917–1923 рр.» (1932) в двох томах, Ульяновського Василя Іринарховича «Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Центральної Ради (1996) та Гетьманату Павла Скоропадського (1997))», Полонської-Василенко Н. «Історія України: у 2 т.» (1995), Євсєєвої Т. М. «Російська православна церква в Україні 1917 – 1921: Конфлікт національних ідентичностей у православному полі» (2005). Більш предметно висвітлені думки та позиції Олександра Гнатюка в його ж працях, зокрема «Сторінки минулого» (1934), «В Царгороді» (1939), «Українські джерела церковного права» (1931) та «Симон Петлюра» (1936). Крім того, значну роль в написанні статті відіграли збірки документів та матеріалів «Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т.» (1996), «Лицар праці і обов'язку: збірник присвячений пам'яті проф. Олександра Лотоцького» (1983).

Метою статті є розкриття ролі та поглядів Олександра Гнатюка Лотоцького на українське церковне будівництво.

Результати.

Подібно до того як розгорталися події перших національно-визвольних змагань українського народу

1917 – 1920 років в їх політичному зростанні, від боротьби за автономію, як результату національного самовизначення в рамках російської держави, що було провідним прагненням на першому етапі діяльності Української Центральної Ради та про яку мріяв Павло Скоропадський, до чіткої орієнтації на соборну незалежну державу, необхідність боронити яку чітко підкреслювали як документи Української Центральної Ради після Четвертого Універсалу, так і за Директорії УНР, розвивалися й церковні прагнення українського народу.

За Української Центральної Ради боротьба за українську церкву, незважаючи на те, що в окремих діячів була ідея проголошення автокефалії, йшла насамперед за українізацію літургії та проповідей і української церковної освіти, а також повернення до традицій, що існували в українській церкві до поглинання її російською. Держава ж за доби Української Центральної Ради загалі дистанціювалася від церковного руху та вважала його приватною справою, обмежившись існуванням Департаменту ісповідань, метою якого була координація відносин держави та церкви. То вже за Гетьмана держава вбачала за необхідне вести діалог з церквою та формувати державну політику у її справах, для чого і було створено міністерство ісповідань Української Держави з одного боку та Найвищу Церковну Раду зусиллями міністра ісповідань Української Держави Василя Зеньківського з іншого.

Починаючи з 28 жовтня 1918 року, дня коли міністром ісповідань Української Держави став Олександр Гнатюк Лотоцький, орієнтація на те, що в незалежній державі має бути автокефальна церква стала остаточною. Апогеєм цього став «Закон про Верховну владу в Українській автокефальній православної митрополічій церкві» від 1 січня 1919 року, прийнятий Директорією УНР за сприяння Олександра Гнатюка, як тимчасового комісара міністерства ісповідань. (Смолій, 2009, с. 277-278).

Попри те, що Олександр Лотоцький був одним з найяскравіших діячів українського церковного руху доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років, він досі належить до маловивчених постатей життя та діяльності яких заслуговують на найглибше вивчення. Сам життєвий шлях Олександра Гнатюка сприяв тому, що він став одним із перших та найбільш запеклих борців за автокефалію української церкви.

Народився Олександр Гнатюк Лотоцький в селі Бронниця, що зараз входить до Могилів-Подільського району Вінницької області, 9 березня 1870 році. Здобув початкову освіту в Шаргородській та Тульчинській духовних школах, згодом навчався у Подільській (з 1884-1889 рр.), Тифліській (з 1889-1890 рр.) і Київській (з 1890-1891 рр.) духовних семінаріях. За час навчання в семінаріях Олександр Гнатюк активно займався просвітницькою та

громадською роботою. 1892-1896 рр. навчався в Київській духовній академії. Впродовж 1897-1900 рр. працював у Києві в контрольній палаті держконтролю. З 1900-1917 рр. жив у Санкт-Петербурзі та працював у держконтролі.

Живучи в Санкт-Петербурзі, Олександр Гнатович був активним членом української громади міста. Займався активною видавничою діяльністю. З 1900-1914 рр. був заступником голови «Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книг», секретарем «Товариства імені Т. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, хто вчиться у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга». Не минав Лотоцький й політичної діяльності, будучи членом Товариства українських поступовців та членом української радикально-демократичної партії. У березні 1917 року Олександр Гнатович був обраний заступником голови Союзу українських автономістів-федералістів. Згодом переїздить до Києва, де входить до першого скликання Української Центральної Ради. З 1 вересня по 20 листопада 1917 року обіймає посаду Генерального писаря Генерального секретаріату Української Центральної Ради. Займав посаду держ. контролера УНР з березня по квітень 1918 в уряді Голубовича та з 28 жовтня по 14 листопада був міністром ісповідань Української Держави. У грудні 1918 року стає тимчасовим комісаром міністерства ісповідань Української Народної Республіки. З січня 1919 р. по березень 1920 р. перебував у Стамбулі у якості надзвичайного посла із місією переговорів про визнання української автокефалії Вселенським патріархом. Протягом 1920-1939 рр. перебував в еміграції, де й помер. (Смолій, 2009, с. 277-278).

З перших днів по прибуттю до Києва в умовах початку розгортання перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років Олександра Лотоцького було призначено Генеральним писарем Української Центральної Ради. На час відсутності Володимира Винниченка Олександр Лотоцький виконував обов'язки генерального секретаря внутрішніх справ та голови Генерального секретаріату Української Центральної Ради. (Українська Центральна Рада, 1996).

Втім стан справ та спрямованість в діяльності Генерального Секретаріату Української Центральної Ради його не влаштувала. Він згадував це наступним чином: «Переїхавши з Петербургу на Україну попав я у вересні 1917 року на становище Генерального писаря Генерального Секретаріату України, але за якихсь три місяці вийшов з нього (вже за устрою міністеріального), коли не міг миритися з характером його ділової чинності». (Лотоцький, 1928, с. 9). Паралельно відродженню української держави відбувалося й відродження української церкви. Аналізуючи позиції проукраїнських сил в церкві на початку перших національно-визвольних

змагань українського народу 1917-1920 рр. в третій частині своїй праці «Сторінки минулого», Олександр Гнатович Лотоцький приходиться до висновку, що князі церкви в особі єпископів, архієпископів та митрополитів з часів поневолення українського народу перетворилися на зброю самодержавного імперського режиму. Тому варто звертати увагу й опиратися не на них, а на парафіяльних священників, хоч звісно навіть ця найближча до простого українського люду верства духовенства теж оглядалася на світську та духовну владу в своїй діяльності, проте в їхньому повсякденному житті відбувалися контакти та взаємний вплив з простим народом, а тому саме для них стають зрозумілими прагнення та інтереси української людності. Насамперед саме в середовищі сільського духовенства виникає цілий прошарок молоді, що присвячує себе інтересам українського національно-державного визволення.

Олександр Лотоцький в цій же праці звертає увагу, що ще задовго до революції молоде покоління з духовного стану брало участь у національних змаганнях шляхом утворення українських гуртків в середовищі духовних шкіл. Попри те, що життя тих часів важко було назвати несприятливим для людей молодого віку, найбільш яскравими представниками молодого покоління такого духовенства були о. Лука Скочковський, о. Степан Кедринівський, його літературним псевдонімом був «Юрковиця», та вчитель духовної семінарії, який став видатним діячем національного руху. Саме такі церковні діячі вплинули на церковне життя доби революції, виховавши в цих гуртках цілу плеяду національних церковних діячів. Саме завдяки їх повсякденній діяльності виникла внутрішньо-церковна опозиція пануючій русифікації та російській церковній бюрократії. (Лотоцький, 1934, с. 371-372).

Спочатку український церковний рух був поза увагою більшості державних діячів Центральної Ради. Фактично лише власне Олександр Лотоцький був єдиним членом Генерального секретаріату, що розумів важливість церковної справи. (Полонська-Василенко, 1995, с. 468). В умовах повної байдужості до церковного питання з боку української влади, будучи єдиним представником у владі, Олександр Лотоцький фактично взяв на себе завдання обстоювати та ширити думку в урядових колах про важливість церковної справи.

В той час, коли Українська Церковна Рада звернулася до Володимира Винниченка з ініціативою надання їй офіційного статусу, він всіляко намагався дистанціюватися від цього, обгрунтовуючи це тим, що він соціаліст і церкви не визнає. Після відмови Винниченка Українська Церковна Рада порушила питання свого офіційного статусу перед Генеральним Секретаріатом України. Лотоцький описував ці події наступним чином: "Ту справу довелося в

Генеральному Секретаріаті довелося реферувати мені, як генеральному писареві, бо ресорт духовних справ не був представлений в Секретаріаті. Я доводив конечну потребу увести церковно-адміністративні справи у загальне річище діяльності української влади... Це конче потрібно було зробити, коли не було формально проведено відокремлення церкви від держави, і поки чужоземний у нас єпископат користувався державним апаратом та всякими засобами влади. Справа ця не знайшла вирішення в Генеральному Секретаріаті. Опісля я реферував її в Центральній Раді. Тут вона викликала бурхливі дискусії, які привели до резолюції в тім сенсі, що державним ідеалом нашим є такий устрій, де релігія мусить бути приватною сферою життя. Отже, справа залишилася *in statu quo ante*. І сталося це тому, що тодішні політичні чинники не були свідомі ні своїх прав, ні своїх обов'язків у церковних справах... Надаючи чужоземному єпископату всі права й засоби державної влади, українські політики, ухилиючись від необхідного контролю над тією владою, давали тому ворожому чиннику цілковиту волю і змогу до найбільшого самоправства та зловживання на шкоду українським інтересам". (Богдан, 1983, с. 43-44).

У такий спосіб держава за доби Центральної Ради головним чином ігнорувала церковне питання, що не могло не йти в розріз з національними інтересами. В таких умовах Олександр Гнатович був одним із небагатьох державних діячів, які ще за доби Центральної Ради підіймали церковне питання та відстоювали його важливість, як складової національного поступу. Саме Олександр Гнатович був ініціатором створення окремого органу виконавчої влади, який би опікувався питаннями церкви. Ця пропозиція знайшла прихильність у Винниченка, Сташенка та Левицького. (Дорошенко, 1932) Проте до конкретних справ дійшло вже за нового уряду, коли на чолі Ради Народних Міністрів став Всеволод Голубович. Саме тоді у січні 1918 року при Міністерстві внутрішніх справ був створений Департамент ісповідань. Проте влада Української Народної Республіки та церковні ієрархи бачили в цьому органі лише формальну інституцію. (Ульяновський, 1997а, с. 52-56).

З гетьманським переворотом, в результаті якого прийшов до влади Павло Скоропадський, тенденції в церковному житті змінилися. Насамперед Гетьман, будучи людиною віруючою, помітив церковне життя і тому прагнув його формалізувати. При цьому в церковній політиці Скоропадського, як і в інших сферах, існувала непослідовність та залежність від позиції та дій його найближчого оточення. Саме тому вектор церковної політики Гетьманату визначався не стільки загальною стратегією, як поглядами міністрів ісповідань, що безпосередньо опікувалися церквою.

На відміну від свого попередника Василя Зеньківського, що дотримувався поступальної

тактики у взаємодії з церквою в якій досягнення в українізації церкви мали йти узгоджено з єпископатом церкви, Олександр Гнатович Лотоцький, розуміючи антиукраїнські настрої єпископату церкви та її повну фінансову залежність від Української Держави, безкомпромісно відстоював невідкладне проголошення автокефалії української церкви.

В своїх спогадах Олександр Лотоцький згадував, що за рішенням Українського Національного Союзу, він та ще п'ять українських діячів увійшли до складу уряду «з метою скерування гетьманської політики на шлях національний». (Ульяновський, 1997b, с. 34-35). Вже з перших днів свого перебування у владі на посаді міністра ісповідань Олександр Гнатович чітко та послідовно проводив ідею автокефалії української церкви. На одному з перших засідань Ради міністрів Української Держави в якості міністра ісповідань Української Держави Лотоцький підняв питання про проголошення автокефалії української церкви вже на найближчій осінній сесії Всеукраїнського Церковного Собору. Олександр Гнатовичу вдалося переконати Раду міністрів Української Держави в необхідності такого рішення. Тому декларацію було прийнято майже одностайно. Після цієї ухвали 12 листопада 1918 року Лотоцький відвідав сесію Всеукраїнського Церковного Собору. На Соборі Олександр Гнатович виступив з промовою, в якій йшлося про термінову необхідність проголошення автокефалії з огляду на нинішній стан співпраці між державою та церквою і інтереси держави. (Дорошенко, 2002, с. 231-232), (Полонська-Василенко, 1995, с. 502). Цією промовою було розпочато боротьбу за автокефалію української церкви не на рівні громадських організацій чи окремих діячів, а саме на державному рівні.

Власне зі сформульованого в тексті виголошеної промови Олександром Гнатовичем стає зрозуміло, що поступальна тактика в діалозі між церквою та державою за його попередника не лише не дала результату, а й спрацювала проти українізації церкви. В промові містився аналіз діяльності попереднього міністра ісповідань Української Держави – Василя Зеньківського та висловлена думка про її хибність. Оскільки становище церкви в Україні є відмінним від того, що є в Росії, то й церква мусить рахуватися з вимогою держави про автокефалію. І що в самостійній державі за визначенням має бути саме автокефальна церква. Лотоцький констатував, що створена Найвища Церковна Рада стала не стільки інструментом українізації церкви, як легітимізації антиукраїнських сил в діалозі між церквою та державою, що не влаштовує державу. Тому церква має корегувати свою позицію з урахуванням інтересів держави, які на даному етапі полягали в автокефалії української церкви. (Дорошенко, 2002, с. 231-232). Таким чином для діалогу між шовіністичним єпископатом та Українською Державою настав момент істини. Проте завершити розпочату справу Олександр Лотоцькому

не вдалося. Вже 13 листопада 1918 року було утворено Директорію, а 14 листопада 1918 року було проголошено Скоропадським федеративну грамоту та почалося антигетьманське повстання Директорії.

Відразу після перемоги Директорії та відродження Української Народної Республіки питання про автокефалію української церкви постало з новою актуальністю. Тимчасовим комісаром міністерства ісповідань було призначено Олександра Лотоцького, що спряло завершенню розпочатої ним справи. Головним досягненням його на цій посаді було прийняття Директорією УНР «Закону про Верховну владу в Українській автокефальній православній митрополічій церкві» від 1 січня 1919 року. (Смолій, 2009, с. 277-278).

Структура церкви відповідно до нього була наступною: вища церковно-законодавча судова та адміністративна влада належала Всеукраїнському Церковному Соборові. Рішення собору, що мають церковно-державне значення або вимагають державних грошей, потребують затвердження законодавчих державних органів. Для безпосереднього керування справами церкви утворюється церковний синод у складі двох єпископів, одного протоієрея, одного священника, одного диякона, трьох мирян і одного священника від військового відомства. До справ синоду належать справи релігійні, адміністративні освітні, контрольно-ревізійні. На засіданні синоду має бути присутній державний представник. Грошове утримання церковній владі Української автокефальної церкви з усіма її органами управління виплачується із державної скарбниці. Український церковний синод для керування своєю діяльністю та скликання церковного собору видає накази, які мають бути затвердженими урядом Української Народної Республіки. Таким чином «Закон про Верховну владу в Українській автокефальній православній митрополічій церкві» відповідав сімнадцятому правилу Четвертого Вселенського Собору, згідно якого адміністративний церковний поділ йде вслід за державним. (Лотоцький, 1931, с. 297-298).

В оцінці діяльності тих чи інших українських державних діячів доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр. Олександр Лотоцький використовував призму церковного питання. Особливо цікавою з цієї точки зору є оцінка постаті та діяльності Симона Петлюри. Оскільки попри формальне головування Володимира Винниченка в Директорії Української Народної Республіки, провідну роль в ній відігравав Симон Петлюра. Саме його позиція мала найбільшу вагу в Українській Народній Республіці доби Директорії. Про Петлюру він писав наступне: "Характерним, з погляду всесторонності планів Симона Петлюри щодо державного будівництва, є той факт, що він, протилежність більшості державних людей наших, не ігнорував чинника церковного в справі

державного будівництва, навпаки – надавав цьому чиннику широке значіння – і засаднича й органічне. Не маю можливості спинитися цим разом на тих міркуваннях, які подає Симон Петлюра в листуванні зо мною з приводу певних явищ в нинішній церкві на Україні (загально кажучи, висліди його з цього приводу – не позитивні). Обмежусь лише одним офіційним документом, що в йому яскраво виявилися засаднича думка його про значіння церковного чинника в справі нашого державного будівництва. Це – лист його до тодішнього міністра ісповідань І. Огієнка 19. XII. 1921р., присланий в копії і мені для ознайомлення та подання опінії.

Зовсім не торкаючись справи церковної з погляду внутрішньої її суті, беручи її лише з того боку, яким вона дотикається життя зовнішнього, в даному разі – державного, і через те виходить в обсяг державного права, Симон Петлюра висловлює з цього державного становища міркування, які могли й можуть показатися дивними для людей, які трактують дану громадську справу з погляду значіння її лише для особистого сумління людини з ґрунту державної думки він не вагається прийти до кінцевих вислідів, коли ті висліди логічно доцільні до ясності й послідовності його думки цілком відповідає сміливість його погляду в тій справі, що вважається за справу вузького кола фахівців, а проте надзвичайно легко кожним, кому лише охота, трактується". (Лотоцький, 1936, с. 50-51).

Олександр Гнатович високо оцінює міркування Симона Петлюри довкола української церкви, визнає факт необдуманості та відсутності тягlosti в українській церковній справі. В особі Симона Петлюри Лотоцький бачив державного діяча, що є його однодумцем, для якого ідея необхідності автокефальної православної церкви в незалежній українській державі є природною та очевидною, тому такою, що заслуговує державної уваги та підходу. Підкреслюючи державницьку позицію Симона Петлюри щодо церкви, Олександр Лотоцький наводить наступний текст Петлюри: "Зупиняючись на справі автокефалії української церкви, я гадаю, що ми повинні цілком послідовно розкрити зміст цієї формули і зробити логічні висновки з нього. Очевидна річ, що належними постановами тимчасових вищих органів української церкви (в формі соборів), подиктовані політичними мотивами київських ухвали 1918 р., що постановили залежність нашої церкви от Московського патріарха, будуть скасовані. Але я гадаю, що цим скасуванням справи цілковитої автокефалії нашої церкви ми на ґрунт непохитний ще не поставимо; необхідно піти і надати такі форми самостійництву нашої церкви, які б відповідали державним інтересам української нації і були б логічним завершенням ідею про церковну автокефалію". (Лотоцький, 1936, с. 50-51).

Прийняття «Закону про Верховну владу в Українській автокефальній православній митропо-

личій церкві» не завершує боротьби за українську церкву тому, що поставало питання визнання української церкви іншими православними церквами. Для цього Олександр Гнатович очолив відновлену у 1919 році дипломатичну місію при Константинопольському патріархаті. Проте великої прихильності з боку Вселенського патріарха до українського церковного руху не було, тому в значній мірі сподівання Лотоцького були марними.

Для Вселенського патріархату питання майбутнього статусу та юрисдикції православних церков на територіях, які входили до Російської імперії, зокрема й України, залежало від успіху національно-визвольних змагань їхніх країн. Це частина реалізації політики Вселенського патріарха щодо Московського патріархату. Лише сама можливість посередництва в автономізації Церков на теренах колишньої Російської імперії розглядалася як суттєвий здобуток Константинопольського патріархату. Шовіністично налаштований та надміру амбітний єпископат Росії, що за часів Російської імперії міркував про поглинання грецької церкви російською та про відсутність в російській церкві патріарха, а у Константинополі басилевса, як перспективи поглинання Константинополя Росією, наразі мусів шукати прихильності Вселенського патріарха в протидії національним церковним рухам. Константинопольський патріархат тішився вже самим фактом розв'язання «внутрішньоросійських» протиріч на всеправославному рівні. Це було яскравим свідченням місця та впливу Константинопольського патріархату як лідера в православному світі. Утвердившись в своєму домінуванні над православними церквами, після Першої світової війни намагався закріпити свої позиції на з'їзді християнських спільнот 1920 року та майбутньому Вселенському соборі (Трошинський, 1994). В своїх амбіціях Константинопольський патріарх не міг не рахуватися з тим, що до Паризької мирної конференції, яка остаточно юридично оформила розпад Російської імперії вигідніше за все було утримуватися від надання автокефального статусу новим православним церквам.

В своєму звіті Іванові Огієнку Лотоцький писав про позицію Вселенського патріарха наступним чином: «Вселенський патріарх поінформований і щодо фактичного становища автокефальної справи, і щодо канонічних основ її. Але...патріархат дуже рахується з політичною ситуацією і не відважиться на рішучий крок, аж доки політичне становище наше не прибере сталості. Бо інакше загрожують йому великі небезпеки, коли б відродилася єдина Росія. Духовні політики візантійські дуже на те зважають і автокефалії нашої при теперішній ситуації не визнають». (Євсєєва, 2005). Не сприяло визнанню української автокефалії й становище Української Народної Республіки в боротьбі за національну

державність. Виходячи з цього Вселенський патріархат намагався демонструвати прагматизм в питанні церковних суперечок. Місцєблуститель патріаршого престолу Доротей вважав за необхідне відкласти вирішення питання автокефалії української церкви до спокійніших часів.

Таким чином Вселенський патріарх ставив визнання автокефалії української церкви в залежність від успішності національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років та досягнення внутрішньо-церковного консенсусу довкола питання автокефалії української церкви. Таким чином вихідною, власне церковною, умовою визнання автокефалії української церкви було консолідоване рішення Помісного Собору, довкола якого мають об'єднатися єпископат, пресвітери та миряни. А такого консенсусу якраз і не було. Навіть спроби скликати Всеукраїнський Церковний Собор після «Закону про Верховну владу в Українській автокефальній православній митрополічій церкві» від 1 січня 1919 року, а також відновити діяльність Українського священного синоду зазнали цілковитого краху. Тож було зрозуміло, що швидкого визнання української автокефалії з боку Константинопольського патріархату не буде.

Суттєвою перешкодою українській автокефалії, на рівні з відсутністю національного єпископату та незрозумілою результату національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років, була й потужна антиукраїнська пропагандистська кампанія, розгорнута російським єпископатом в Константинополі та Європі. Російську Православну Церкву від України в православному світі представляли насамперед Одеський митрополит Платон (Рождественський) та Київський митрополит Антоній (Храповецький). Київський митрополит Антоній (Храповецький) до того ж був ще й екзархом Константинопольського патріарха для православних віруючих Галичини.

Таким чином проголошення автокефалії української церкви у відповідності до «Закону про Верховну владу в Українській автокефальній православній митрополічій церкві» від 1 січня 1919 року мало своїм наслідком й втручання у справи самого Вселенського патріархату. Це вже могло сприйматися як неповага до Константинопольського патріархату з боку влади Української Народної Республіки.

Отже, Олександр Гнатовичу довелося докласти титанічних зусиль для подолання негативного іміджу, створеного українській владі, орієнтованим на Росію українським єпископатом. Хоча митрополит Доротей не виступив проти Олександра Лотоцького, як українського посла, та навіть захистив його від нападів проросійського єпископату, він все ж не міг в повній мірі ігнорувати їх позицію, оскільки їх авторитет як духовенства, що висловлює соборну

волю як Російської Православної Церкви загалом, так і українських єпархій зокрема, був значно вищим з канонічної точки зору ніж зусилля держави. Отже, виходячи з того, не доводиться дивуватися, що у грецьких єпископів виникали сумніви довкола української автокефалії в контексті міфів про роль в ній греко-католицького митрополита Андрея Шептицького.

В своїх праці, що отримали назву "В Царгороді", Олександр Гнатович виділив окреме місце спогадам про боротьбу за автокефалію та імідж Української Народної Республіки в очах місцєблюстителя Патріаршого престолу та решти грецького єпископату.

Справа автокефалії української церкви, на погляд Лотоцького, мала майже таке значення як і справа державної незалежності. Тому для супротивників української національної держави було природно заперечувати право на самостійне існування української церкви, при цьому як правило згадується, що така церковна самостійність грубо порушувала б церковні канони. При цьому такий аргумент, на думку Олександра Лотоцького, був не більше ніж демагогічним прийомом, оскільки насправді мало хто розуміє природу церковного канону з погляду його змінності, і тим більше мало хто розуміє зміст і характер канонів, які стосуються автокефалії церкви. Тож, користуючись необізнаністю громади, можна безкарно користуватися аргументами канонічності в певності, що не зустрінеш відповіді. (Лотоцький, 1939, с. 80-81).

Отже, сам процес обговорення автокефалії містив в собі цілий ряд риторичних та психологічних перешкод, які потребували нівелювання для конструктивного обговорення власне самого питання автокефалії. Навіть в самих своїх спогадах Олександр Гнатович виділив кілька сторінок для пояснення самих термінів «канони» та «автокефалія». В своїх мемуарах Лотоцький, пишучи про складність свого завдання, згадував: "На канонічних засадах та на українських церковно-національних традиціях і мав я провадити справу визнання автокефалії української церкви перед царгородським патріархатом. Сей останній – патріархат «селенський» – користується перевагою чести, першенства серед інших східних патріархів, наслідок старої традиції, зв'язаної з маєстатом колишньої візантійської імперії, тому визнання автокефалії української церкви з боку селенського патріарха уважалося, як і взагалі таких випадках уважається, за річ дуже пожадану в справі оформлення незалежності.

Завдання стояло переді мною нелегке. Церковні круги взагалі надто консервативні щодо зміни якого будь status quo, а тут ще прилучилися досить прикрі сторонні ускладнення, що стояли на перешкоді в моїх пертракціях з патріархатом або невідповідно впливали на його засадниче уособлення спеціально

в справі автокефалії української церкви". (Лотоцький, 1939, с. 86).

Окрім об'єктивних складнощів, що виникали на шляху визнання української автокефалії були й суб'єктивні. Насамперед це стосувалося проросійського духовенства, що вдалося до активної протидії діалогові між дипломатичною місією Української Народної Республіки, яку представляв Олександр Гнатович Лотоцький Вселенського патріархату. З метою антиукраїнської боротьби до Константинополя прибуло відразу кілька впливових церковних ієрархів і значних церковних діячів. Серед них зокрема був Одеський митрополит Платон (Рождественський), Київський митрополит Антоній (Храповецький), Кишинівський архієпископ Анастасій, Волинський архієпископ Євлогій (Богословський), Київський вікарій Никодим. (Лотоцький, 1939, с. 89).

Більшість із перелічених осіб, окрім відвертої ненависті до України та української церковної справи, мали особливу особисту неприязнь до Олександра Гнатовича Лотоцького, як до найбільш послідовного та рішучого борця за українську автокефалію. Як згадував сам Лотоцький, така неприязнь до нього з боку духовенства тяглася ще з Києва та Санкт-Петербургу. Так із Київським митрополитом Антонієм (Храповецьким) Лотоцькому довелося особисто зустрітися в якості міністра ісповідань Української Держави. Протистояння Олександра Лотоцького з Одеським митрополитом Платоном (Рождественським) теж набуло особистого характеру. Подібно до Київського митрополита Антонія (Храповецького), Платон (Рождественський) розпускав про Олександра Гнатовича неправдиві та найчорніші плітки. Власне митрополит Платон (Рождественський) після розмови із Олександром Гнатовичем втік із Києва до Одеси у супроводі протоієрея Титова та його синів – білих офіцерів, які одягли підрясники. (Лотоцький, 1939, с. 89-92).

Висновки.

Підсумовуючи вище викладене, є можливим зробити висновок, що попри активну діяльність і намагання Олександра Лотоцького здобути визнання автокефалії української православної церкви з боку Вселенського патріархату, в той історичний проміжок, зробити це було неможливо. Насамперед із кількох причин. Найголовнішою з них було те, що український церковний рух не мав власних єпископів, окрім архієпископа Олексія (Дородніцина). В значній мірі поразці українського церковного руху сприяла необізнаність українських політичних кіл доби Української Центральної Ради в церковних питаннях та їх ліва орієнтація.

На погляд Олександра Лотоцького, ще однією проблемою, яка завдала суттєвої шкоди українському церковному руху, була поступальна тактика міністра ісповідань Української Держави Василя

Зеньківського. Формулюючи оцінку результатів діяльності міністра ісповідань Української Держави Зеньківського, а без цього неможливо проаналізувати подальшу діяльність та її наслідки у Лотоцького, слід враховувати, що кінцевим результатом своєї діяльності Василь Зеньківський не бачив автокефальної української церкви, подібно до Олександра Лотоцького, а прагнув української церковної автономії в межах російської православної церкви.

Виходячи з цього стає очевидним, що, якщо для Олександра Гнатовича формування органів церковної влади в Україні з російських шовіністів, з огляду на їх особисті амбіції в рамках Російської Православної Церкви, є великою проблемою національного церковного становлення, то для Василя Зеньківського, що ввів в поступову українізацію російського єпископату, було успіхом. Тактична перемога успіху Зеньківського завдала значної поразки самим ідеям автокефалії, оскільки новостворені органи церковної влади стали інструментом не українізації церкви, а боротьби як з українським церковним рухом, так і з українською державою загалом під вивіскою «української церкви».

І останній, проте найважливіший чинник у не визнанні автокефалії за українською церквою була військова та політична слабкість українських державних утворень доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр. Бо, як слушно зауважив Лотоцький в своїх мемуарах, джерелом автокефалії є державна влада і у випадку, якщо Україна на 1 січня 1919 року була сильнішою від своїх опонентів, то це питання було б вирішено на її користь. Про що й натякала пропозиція Вселенського патріархату відкласти розгляд української автокефалії до кращих часів.

Оцінюючи діяльність Олександра Гнатовича Лотоцького та інших борців за українську автокефалію, слід розуміти, що, якщо їх боротьба не призвела до визнання української церковної автокефалії, проголошеної «Законом про Верховну владу в Українській автокефальній православній митрополичій церкві» від 1 січня 1919 року, то заклала значний ідейний та історичний прецедент, який сприяв наданню автокефалії Православній церкві України 6 січня 2019 року, і таким чином реалізувавши мету українського автокефального руху першої половини 20-го століття.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Богдан, Г. (1983). *Лицар праці і обов'язку: збірник присвячений пам'яті проф. Олександра Лотоцького-Білоусенка (Літературна віньєтка Михайла Михалевича)*. Торонто; Нью-Йорк: Євшан-Зілля.
- Дорошенко, Д. (1932). *Історія України 1917–1923 рр.* (В 2 томах, Том 1: Доба Центральної Ради). Ужгород.
- Галушко, К. Ю. (2002). *Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 рр: документально-наукове видання.* (В 2-х т., Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року). К.: Темпора.
- Смолій, В. А. (Ред.). (2009). *Енциклопедія історії України.* (Том 6, Ла – Мі). НАН України. Інститут історії України. К.: Видавниче відомство "Наукова думка".
- Євсєєва, Т. М. (2005). *Російська православна церква в Україні 1917–1921: Конфлікт національних ідентичностей у православному полі.* К.: Інститут історії України, НАН України.
- Лотоцький, О. (1928). Відновлення державної незалежності України. *Тризуб*, 110-111, 9.
- Лотоцький, О. (1931). *Українські джерела церковного права.* Варшава.
- Лотоцький, О. (1934). *Сторінки минулого.* (Ч. 3). Варшава: 3 друк. наук т-ва ім. Шевченка у Львові.
- Лотоцький, О. (1936). *Симон Петлюра.* (Б. м.).
- Лотоцький, О. (1939). *В Царгороді.* Варшава: Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка.
- Полонська-Василенко, Н. (1995). *Історія України.* (У 2 т., Т. 2). Від середини XVII століття до 1923 року. К.: Либідь.
- Трошинський, В. П. (1994). *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище.* К.: Інтел.
- Українська Центральна Рада. (1996). *Документи і матеріали.* (У 2 т., Т. 1 (4 березня – 9 грудня 1917 р.)). К.: Наукова думка.
- Ульяновський, В. І. (1997а). *Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради).* К.: Либідь.
- Ульяновський, В. І. (1997б). *Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського).* (Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Либідь.

REFERENCES

- Bohdan, G. (1983). *Knight of work and duty: a collection dedicated to the memory of Prof. Oleksandr Lototskyi-Bilousenko (Literary vignette of Mykhailo Mykhalevych)*. Toronto; New York: Yevshan-Zillya.
- Doroshenko, D. (1932). *History of Ukraine 1917–1923.* (In 2 volumes, Volume 1: The days of the Central Rada). Uzhhorod
- Galushko, K. Yu. (2002). *Doroshenko D. History of Ukraine, 1917–1923: documentary and scientific publication.* (In 2 vols., Vol. 2: The Ukrainian Hetman State of 1918). K.: Tempora.
- Smolii, V. A. (Ed.). (2009). *Encyclopedia of the history of Ukraine.* (Volume 6, La - Mi). NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. K.: Publishing House "Naukova dumka".
- Yevseeva, T. M. (2005). *The Russian Orthodox Church in Ukraine 1917–1921: The conflict of national identities in the Orthodox field.* K.: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine.
- Lototsky, O. (1928). Restoration of state independence of Ukraine. *Trident*, 110-111, 9.

- Lototsky, O. (1931). *Ukrainian sources of church law*. Warsaw.
- Lototsky, O. (1934). *Pages of the past*. (Part 3). Warsaw: Out of print. University of Science named after Shevchenko in Lviv.
- Lototsky, O. (1936). *Simon Petliura*. (B. m.).
- Lototsky, O. (1939). *In Tsargorod*. Warsaw: Print. Science t-va named after Shevchenko.
- Polonska-Vasilenko, N. (1995). *History of Ukraine*. (In 2 volumes, T. 2. From the middle of the 17th century to 1923). K.: Lybid.
- Troshchynskyi, V. P. (1994). *Interwar Ukrainian emigration in Europe as a historical and socio-political phenomenon*. K.: Intel.
- Ukrainian Central Rada. (1996). *Documents and materials*. (In 2 volumes, T. 1 (March 4 - December 9, 1917)). K.: Naukova dumka.
- Ulyanovsky, V. I. (1997a). *The Church in the Ukrainian State 1917–1920 (era of the Ukrainian Central Rada)*. K.: Lybid.
- Ulyanovsky, V. I. (1997b). *The Church in the Ukrainian State 1917–1920 (the time of the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi)*. (Study guide for students of higher education institutions. Kyiv: Lybid.